

KËRKIME GJUHËSORE

Besarta QALLIAJ

SKAJET MORFO-SINTAKSORE TË VENDOSURA NË KONGRESIN ARSIMOR TË LUSHNJES

Një ngjarje e shënuar për shkollën shqipe dhe përgjithësisht arsimin kombëtar, është edhe Kongresi i Lushnjës, 1920, i cili mori vendime të rëndësishme për zgjerimin e shkollave shqipe në vendin tonë, botimin e librave shkollorë dhe për terminologjinë shqipe, sipas fushave të dijes dhe në gramatikat e gjuhës sonë. Në *Këshillin e Epër Arsimuer*, që doli nga ky kongres, vepronte edhe gjuhëtari dhe tekstologu i njohur Aleksandër Xhuvani, i ngarkuar edhe me detyrën e kryetarit të këtij forumi.¹ Ky fakt mësohet nga shkrimi *Vendimet ma të randësishme të Kongresit Arsimuer të Lushnjës të mbajtur mbë 15. VII. 1920, ku lexohet:*

“Në mbledhje të III të mbë 16. VIII. 1920 ndën Kryesi të z. A. Xhuvanit u-bisedue përmbi skajet teknike e u-vendos pranimi i ktyneve (shpjeguar në frëngjisht). Duhet shënuar se filologu Aleksandër Xhuvani dhe veprimtari e organizatori i madh i arsimit kombëtar, Mati Logoreci, kanë dhënë një ndihmesë aq të rëndësishme për çështje të gjuhës në këtë periudhë; i pari me rubrikën *Selectae* dhe i dyti *Nji rrezik për gjuhë*, për pastërtinë e gjuhës²:

fjali-ja.....	proposition
përemën vehtuer.....	pronom personnel
“ pronuer.....	possessif
“ lidhuer.....	rélatif
“ përemër pyetës.....	pronom interrogatif
“ i pakufishëm.....	indéfini
“ folje-a.....	verbe
“ veprorë.....	actif
“ pësorë.....	passif
“ kaluese.....	transitif
“ skaluese.....	intransitif
“ mënyrë-a.....	mode
“ dëftorë.....	indicatif
“ lidhorë.....	subjonctif

¹ Kumtari Arsimuer, botohet prej Këshillit t’Epër Arsimuer, Tiranë. Shtypshkronja “Elbasani”, Elbasan 1921 - Nr. 1 M a r s / 1921, Viti I, f. 9.

² Po aty, f. 29-30: Xhuvani, pasi analizon Fjalorin e Bashkimit, ndër të tjera, për fjalën *praftoj*, merr si objekt një vepër të plotë të një rilindësi të njohur, duke shkruar: “*Të tjera kso bagla fjalësh të përkthyme drejt nga greqishtja në një mënyrë tragjelafige, mund të gjejnë rrmuesit e gjuhës në libërt: “Mallkimi i shkronjave shqipe”, prej P. Luarasit të botuem në Shtypshkrojtë të Monastirit. Ai libër ka në fund një Fjaluer, ku janë radhosun gjith’ ato përbima fjalësh, edhe ai do t’i hyjë punës të këndojë pjesën shqipe të librit duhet të ketë durim, po më fort një stomah të shëndoshë, qi të mos vjelli tue shijuem atë farë lände.*”

BESARTA QALLIAJ

“ urdhërore.....	impératif
“ dëshrore.....	optativum
“ kushtore.....	conditionnel
“ habitore.....	admirativum
“ paskâjore.....	infinitif
“ pjesore.....	participe
“ përcjellore.....	gérundif
“ ndajfolje-a.....	adverbe
“ vendi.....	de lieu
“ kohe.....	“ de temps
“ mënyre.....	“ de mode
“ sasije.....	“ de quantité
“ pohi.....	“ affirmation
“ mohi.....	“ négation
parafjalë-a	préposition
lidhëzë-a.....	conjonction
pasthirmë-a.....	interjection
piksim –i.....	punctuation
pikë-a	point
presë-a.....	virgule
klapë-a.....	parenthèse
shqymë-a.....	élision
vizë.....	trait d’union ³ (vijon)

Komisioni hartues i terminologjisë, me në krye A. Xhuvanin, ka qenë kërkuar ndaj zgjedhjes e përzgjedhjes në punën e tyre, duke mbështetur mendimin se termat e propozuar duhet të rimerren e të diskutohen, pasi ata s’mund të jenë definitivë:

Verejtje – Skâjet teknike të vendosuna në Kongres të Lushnjes janë gjana për t’u-biseduëm e për t’u rrahun prap: prandaj disa nga kto u-ndryshuen pas bisedimesh e të rrahuna mendimesh.⁴

Gjatë ndjekjes së këtij problemi, në numrin 2 të Kumtarit Arsimuer, Prill 1921, Viti I, f. 33 me titull “*Skâjet teknike të pranuese në Kongres arsimuar të Lushnjes*” (vijim nga nr. 1), kemi veçuar këta terma (të shpjeguar edhe në frëngjisht) që lidhen me sintaksën e morfosintaksën:

me përkufizuem.....	définir
përkufizim.....	définition
veta e parë.....	première personne
“ e dytë.....	deuxième “
“ e tretë.....	troisième “
pjesët e ligjëratës.....	les parties du discours

³Kumtari Arsimuer. Botohet prej Këshillit t’Epër Arsimuer, Tiranë. Shtypshkronja “Elbasani”, Elbasan 1921 - Nr. 1 M a r s / 1921, Viti I, f. 9 – 11.

⁴Po aty, f. 11.

SKAJET MORFO-SINTAKSORE TË VENDOSURA NË KONGRESIN
ARSIMOR TË LUSHNJES

kryefjalës-i	sujet
kallzues –i.....	praedicatum
“ emnuer.....	“ nominale
“ foljuer.....	“ verbale
cilsuer –ori.....	attribut
ndajshim –i	apposition
plotës –i	complément
kundrinë –a	object
“ e drejtë.....	complément direct
“ e shdrejtë.....	“ indirect
fjali e thjeshtë.....	proposition simple
“ e përngjitur.....	“ composé
“ e përzime.....	“ complexe
“ e parë a e pavarmë.....	“ principale ou indépendante
“ e dytë a e varme	“ secondaire ou dépendente
“ pohore.....	“ positive
“ mohore.....	“ négative
“ pyetse.....	“ interrogative
fjali dishrore.....	proposition optative
“ e ndërmjetme.....	“ incidente
“ me ndërtim të drejtë.....	construction directe
“ me ndërtim të shdrejtë	“ indirecte
ligjëratë e drejtë.....	discours direct
“ e zhdrejtë.....	“ indirect
me diktuem	dicter
me hartuem.....	composer
hartim –i	composition
diktim-i	dicté
njisi –ija	unité *(u muar nga termat e matematikës për të emërtuar njësitë sintaksore: fjali, periudhë, sintagmë - shënimi im, B.Qalliaj) (vijon)

Në numrin 3 – 4 Maj – Qershter – 1921, Viti I, në faqet 37 – 39 botohen 79 terma vetëm nga fusha e matematikës dhe gjeometrisë. Për këtë ngjarje me rëndësi historike të shqipes, Jup Kastrati ka shkruar : “*Dihet se më 16 gusht 1920, në mbledhjen e tretë, Kongresi Arsimor i Lushnjës, që u mbajt nën kryesi të Aleksandër Xhuvanit, bisedoi përmbi terma gramatikore dhe mori një vendim, që është me rëndësi historike për terminologjinë gjuhësore shqipe. Ky vendim për ne është një vazhdim i Komisionit Letrar të Shkodrës. Ndër studimet gjuhësore të këtyre pesëdhjetë viteve të fundit nuk është folur asnjëherë në mënyrë të veçantë për këtë vendim dhe për pranimin e këtyre termave. Për këtë arsye, po e riprodhojmë këtu listën e terminologjisë gramatikore të shqipes, pranuar në Kongresin Arsimor të Lushnjës, për të parë më për së afërmi procesin historik të zhvillimit të këtyre skajeve që bëjnë pjesë në historinë e gramatologjisë shqiptare.*

*Kjo tregon se me përjashtim të Xhuvanit, gramatologët e tjerë, që hartuan tekste shkollore të morfologjisë dhe të sintaksës shqipe, pas vitit 1920, nuk i pranuan të gjitha këto terma, por pjesërisht, kush më shumë e kush më pak.*⁵

Shezai Rrokaj nënvizon se me zhvillimin e hovshëm që mori shkenca e gjuhësisë, u përpunuan koncepte të qarta teoriko-shkencore dhe me nevojën e studimit të saj në tekste të nivelit të lartë, u krijua një terminologji e pasur dhe e saktë e kësaj shkence, jo vetëm për fushat e saj themelore, por edhe për disa nënfusha të tjera në zhvillim.⁶

Në artikullin e studiuesit Thanasi Feka, me titull “Vëzhgime mbi leksikun terminologjik në Fjalorin e Gjuhës shqipe”, 1980, ka një tabelë f. 127 për 49 zëra të fushave të ndryshme të terminologjisë, drejtësia dhe gjuhësia, sipas autorit, vetëm në pasqyrën për 8 shkronja (**D, G, Gj, P, U, X, Xh, Y**) jepen respektivisht me nga 33 terma përkatës, kurse botanika përfaqësohet me 89 terma.⁷ E themi këtë se shohim që në mjaft fjalorë shpjegues të disa gjuhëve të huaja të lëvruara prej kohësh, ka shumë terma gjuhësorë, gjë që e ka vënë në dukje edhe gjuhëtari Sh. Rrokaj.⁸ Vetëm nga ky numër i revistës së Institutit të Gjuhësisë (SF), mbase mund të gjykojmë që në vend të parë ka qenë zhvillimi i terminologjisë ushtarake, siç dëshmon edhe terminologu i njohur Hasan Çipuri. Ai informon se me krijimin e shtetit të ri shqiptar pas Shpalljes së Pavarësisë, nga gjuhëtarë dhe ushtarakë atdhetarë u bënë përpjekje të veçanta për krijimin e termave ushtarakë shqip. Në vijim të kësaj veprimtarie, disa autorë anonimë arritën të hartonin edhe dy fjalorë të vegjël terminologjikë dy e trigjuhësh (*Terminologji ushtarake*, Shtypshkronja “Gutenberg”, Tiranë, 1932 – shqip-italisht me 73 faqe dhe *Manual bisedimi me landë ushtarake shqip-italisht-jugosllavisht*, Shtypshkronja “Mbrothësia”, Tiranë, 1933- doracak me 65 faqe)⁹.

Përpjekje për hartimin e termave të rinj, me brumë të gjuhës sonë, janë vërejtur edhe nga Instituti i Studimeve Shqiptare, që u ngrit në Tiranë në vitin 1940. Aty, bile, u krijua edhe një komision me detyra të qarta, *përbërë nga studiuesit më eminentë të këtij institucioni*.¹⁰ Autori shkruan se ky komision *do të zgjidhte dhe do të propozonte fjalët dhe termat shqip që do të zëvendësonin fjalët me prejardhje nga gjuhët e tjera. Ishte një problem sa i ngutshëm, por edhe delikat, pasi në sfera të ndryshme të jetës po hynin pa kriter fjalë e terma të huaj*.¹¹

⁵ J. Kastrati, *Histori e gramatologjisë shqiptare*, “Rilindja”, Prishtinë, 1980, f. 366.

⁶ Sh. Rrokaj, *Çështje të gjuhës shqipe 2*, “Shkronjë pas Shkronje”, Tiranë, 2009, f. 80.

⁷ Th. Feka, “Vëzhgime mbi leksikun terminologjik në Fjalorin e Gjuhës shqipe”, 1980, SF/1986 -2, f. 119 – 131.

⁸ Sh. Rrokaj, *Çështje të gjuhës shqipe 2*, “Shkronjë pas Shkronje”, Tiranë, 2009, f. 81.

⁹ H. Çipuri, 1984/4, f. 141 (cituar sipas autorit).

¹⁰ T. Osmani, *Tradita dhe e sotmja në vështrimin gjuhësor* - 3, “Camaj –Pipa”, Shkodër, 2009, f. 211.

¹¹ Po aty, f. 211.